

УДК 330

DOI: 10.31891/2307-5740-2021-300-6/2-36

РЕЗНІК Н. П.

ORCID ID: 0000-0001-9588-5929

e-mail: nadya-reznik@ukr.net

Національний авіаційний університет

ЧОРНЕНЬКА Л. М.

ORCID ID: 0000-0002-9909-5032

e-mail: ekonomistnii@ukr.net

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ТИРІНОВ А. В.

ORCID ID: 0000-0002-5032-6012

e-mail: a-v-t@ukr.net

Державний біотехнологічний університет

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ МАТЕРІАЛЬНИХ ЗАПАСІВ У ЛОГІСТИЧНІЙ СИСТЕМІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті описано поняття: матеріальні запаси, стратегічні запаси, значення і сутність системи управління матеріальними запасами, причини створення матеріальних запасів. Запаси в тому чи іншому вигляді присутні по всій довжині логістичного ланцюга, як у сфері виробництва, так і в сфері обігу продукції.

В статті узагальнено характеристику моделей та методів управління запасами. Визначено, що матеріальні запаси є формою існування матеріального потоку, вирішальним інструментом маркетингу і стратегічним засобом поліпшення конкурентних позицій на товарному ринку. Основною функцією матеріальних запасів є забезпечення неперервності процесу суспільного відтворення. На всіх стадіях обігу ресурсів та продуктів праці матеріальні (товарні) потоки виступають як ті або інші запаси.

Обґрунтовано, що запаси посідають особливе місце у складі майна та домінуючі позиції у структурі витрат підприємств різних сфер при визначенні результатів господарської діяльності підприємства та при висвітленні інформації про його фінансовий стан. Зазначено, що важливим аспектом є необхідність створення запасів у логістичних системах і підтримка розмірів матеріальних запасів на такому рівні, щоб забезпечити безперебійне постачання всіх підрозділів необхідними матеріальними ресурсами за умов дотримання вимог економічності всього процесу переміщення матеріального потоку.

Метою цієї статті є дослідження терміну «запаси» та головних ознак категорії матеріальних запасів на основі аналізу підходів різних учених до поставленого питання. У логістичній системі виробничого підприємства одним із об'єктів управління є потік товарно-матеріальних цінностей, представлений у вигляді запасів. Запаси почали розглядати як форму матеріального потоку, яка має свої межі в часі та просторі.

Ключові слова: матеріальні запаси, логістика запасів, система управління запасами, види запасів, підприємство, причини створення запасів, система, матеріальні потоки.

NADIYA REZNIK

National Aviation University

LIUDMYLA CHORNENKA

National University of Life and Environmental Science of Ukraine

ANDRIY TYRINOV

State Biotechnological University

THE CONCEPT AND ESSENCE OF INVENTORIES IN THE LOGISTICS SYSTEM OF AN ENTERPRISE

This article describes the concepts: inventories, strategic inventories, the meaning and essence of inventory management system, the reasons for the creation of inventories. Inventories in one form or another are present along the entire length of the logistics chain, both in production and in circulation.

The article summarizes the general characteristics of models and methods of inventory management. It is determined that, in general, inventories are a form of material flow, a crucial marketing tool and a strategic means of improving competitive positions in the commodity market. The main function of inventories is to ensure the continuity of the process of social reproduction. At all stages of the cycle of resources and products of labor, material (commodity) flows act as one or another inventory.

It is substantiated that inventories occupy a special place in the property and dominant positions in the cost structure of enterprises in various fields in determining the results of economic activity of the enterprise and in covering information about its financial condition. It is noted that an important aspect is the need to create inventories in logistics systems and maintain inventory levels at such a level to ensure uninterrupted supply of all units with the necessary material resources, provided compliance with the cost-effectiveness of the entire process of material flow.

The purpose of this article is to study the term "inventories" and the main features of the category of inventories based on an analysis of the approaches of various scientists to this question. In the logistics system of a manufacturing enterprise, one of the objects of management is the flow of inventory, which is presented in the form of inventories. Inventories began to be seen as a form of material flow that has its limits in time and space.

Key words: inventories, inventory logistics, inventory management system, types of inventories, enterprise, reasons for inventory creation, system, material flows.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Становлення ринкових відносин в Україні характеризується динамічною зміною економічної ситуації, зростаючою невизначеністю розвитку складових господарської системи. Сьогодні мало не всі торговельні підприємства відчувають брак оборотного капіталу для ефективної господарської діяльності, зокрема для поповнення необхідного рівня запасів.

Важливим фактором розвитку та інтенсифікації виробництва є стабільна забезпеченість підприємств матеріальними ресурсами, а також їх раціональне використання. З переходом до ринку докорінно змінюється система постачання підприємствам сировини і матеріалів, комплектуючих виробів, енергоносіїв. Суттєво розширюється зона вибору контрагентів сировинного ринку, актуальнішою стає проблема раціонального використання матеріальних ресурсів на підприємстві. Перехід до ринкових відносин, особливості становлення ринку в Україні, складні тенденції в реалізації методів і засобів державного регулювання в економіці перехідного періоду обумовили необхідність пильної уваги до теорії і практики товарного забезпечення роздрібного товарообороту. В процесі торгової діяльності виникає необхідність забезпечення оптимального процесу обігу товарів. Забезпечити оптимальний товарообіг торгового підприємства можна за рахунок створення запасів. Матеріальні запаси беруть участь у всіх фазах діяльності підприємства, і завдяки вхідним і вихідним потокам зазнають безперервного відновлення. З одного боку, формування та підтримка матеріальних запасів супроводжуються природним процесом утворення затрат, а зникнення матеріальних запасів або їх відсутність в необхідний момент може негативно відобразитися на економіці підприємства. Проблема оптимального регулювання матеріальних запасів є однією з центральних і найбільш складних в області управління, що пояснюється високою часткою витрат на збереження матеріальних ресурсів в структурі затрат підприємства. Матеріальні запаси відносяться до факторів, що визначають політику підприємства не тільки як необхідну умову безперебійного функціонування, але і як один з головних показників правильного вкладання них у виробництво та оборот продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні аспекти поняття запасів, їхньої класифікації, проблеми управління запасами на підприємстві дедалі більше привертають увагу вчених і практиків, зокрема Басенка О.В., Беляєва Ю.А., Бутинця Ф.Ф., Гризанова Ю.П., Гуляєвої Н.М., Киби Л.М., Мниха Є.В., Рижикова Ю.І., Рубальського Г.Б., Савицької Г.В., Сьомка О.В тощо.

Автори зазначають, що 70 % показників ефективності діяльності промислових підприємств пов'язані саме з управлінням матеріальними запасами.

В сучасних умовах ринкової економіки виникає необхідність забезпечити ефективний розвиток підприємства та зростання його потенціалу. Це вимагає створення нової системи управління матеріальними ресурсами, в тому числі запасами.

Матеріальні запаси присутні у всіх ланках логістичної системи виробничого підприємства. Але управління запасами на кожній ланці має певну специфіку, оскільки запаси становлять чималу частку заморожених фінансових ресурсів підприємства.

Формулювання цілей статті

Роботу присвячено дослідженню самого поняття «запаси», проаналізовано та систематизовано причини їх створення, розтлумачено економічну сутність запасів та їх класифікацію, охарактеризовано основні фактори, що впливають на формування запасів готової продукції, система управління запасами. Розкрито сутність логістики у формуванні на підприємстві логістичної системи, яка системно реалізує цілісну оптимальну дію на матеріальний потік, орієнтовану на задоволення потреб споживачів та принципи формування логістичної системи на підприємствах.

Виклад основного матеріалу

Сучасний етап розвитку економічних відносин потребує розгляду промислового підприємства в постійному взаємозв'язку з постачальниками виробничих ресурсів та споживачами готової продукції. В умовах зростаючої конкуренції успіх підприємства залежить від швидкості реагування на постійні зміни в навколишньому середовищі. Тому промислове підприємство повинно мати механізми управління, які дозволяють забезпечити адаптацію до ринкових умов. Реалізація такого підходу означає, що саме споживач має визначати напрям розвитку промислового підприємства. У зв'язку з цим постає необхідність пошуку таких шляхів розвитку, які забезпечать конкурентоспроможне функціонування підприємства в умовах ринкової економіки. Одним з дієвих інструментів управління господарською діяльністю та забезпечення адаптивності суб'єктів ринку є логістика.

Принциповою відмінністю логістичного підходу в управлінні матеріальними потоками від традиційного полягає у виділенні єдиної функції управління раніш розрізненими матеріальними потоками;

технічній, технологічній, економічній та методологічній інтеграції ланок матеріалопровідного ланцюга у єдину систему, яка забезпечує ефективне управління наскрізними матеріальними потоками [4].

З метою об'єднання та уточнення існуючих у вітчизняній і світовій науці визначень логістики, ми пропонуємо наступне визначення: логістика – це науково-практична діяльність, яка базується на інтегрованій функції управління матеріальними та супутніми потоками і забезпечує поставку товарів «точно в строк». Дане визначення характеризує логістику і як науковий напрямок, і як сферу практичної діяльності; підкреслюється концептуальна основа логістики, в межах якої відбувається інтеграція та синхронізація руху матеріального та супутніх потоків через ланцюг «закупівля-виробництво-розподіл» як єдиної системи. У визначенні робиться наголос на кінцевій меті логістики, а саме поставка товарів «точно в строк» [3].

Необхідність пошуку нових джерел підвищення конкурентоспроможності підприємств і відносна вичерпаність їх у рамках самого підприємства привели до розширення зони пошуку резервів не тільки в її підрозділах (як виробничих, так і невиробничих), але й за її межами. Крім того, виникла ідея оптимізувати не окремі компоненти економічного процесу, а їхню сукупність, тобто поставити завдання оптимального використання всього ресурсного потенціалу підприємства. Це й стало предметом вивчення та дослідження логістики – оптимізація матеріальних та супутніх потоків.

Логістика дозволяє економічним суб'єктам формувати стратегію ефективної політики по забезпеченню своєї конкурентної переваги, виходячи не з абстрактної орієнтації на ринок, а на основі орієнтації на конкретного споживача.

Підприємства, що працюють в сучасних умовах господарювання, завжди мають певні виробничі запаси. Отримана від природи сировина, до того як у вигляді готового виробу потрапити до кінцевого споживача, переміщується, з'єднується з іншими матеріалами, зазнає виробничої обробки. Рухаючись ланцюгом матеріальних перетворень, сировина (а в результаті напівфабрикат і готовий продукт) періодично затримується, очікуючи своєї черги вступу в ту чи іншу виробничу операцію.

Матеріальні запаси – це продукція виробничо-технічного призначення, яка знаходиться на різних стадіях виробництва і обігу, виробу народного споживання та інші товари, що очікують на вступ у процес виробничого та особистого споживання.

До них належать сировина та матеріали, включаючи малоцінні та швидкозношувані предмети, незавершене виробництво і готова продукція, а також товари для перепродажу. Запаси сировини та матеріалів (raw material inventory) забезпечують підприємству гнучкість у політиці закупівель. Без цих запасів йому довелося б працювати, терміново закуповуючи все, що необхідно для підтримки графіка виробництва. Запаси готової продукції (finished-goods inventory) дають підприємству гнучкість у сфері виробництва та збуту продукції. Запаси незавершеного виробництва (inventory in transit) дають гнучкість у побудові виробничого графіка і створюють можливості для більш ефективного використання виробничих ресурсів.

У теорії управління запасами виділяють такі їх види:

1. За місцем продукції в логістичному ланцюзі:

- запаси матеріальних ресурсів;
- запаси незавершеного виробництва;
- запаси готової продукції;
- запаси тари;
- запаси зворотних відходів.

2. За функціональним призначенням:

– поточні (регулярні) запаси – це основна частина виробничих і товарних запасів, які призначені для забезпечення безперервності процесу виробництва і збуту між двома черговими поставками, утворюються за умов нерівномірного і регулярного постачання через невідповідність обсягів постачання і разового споживання;

– страхові (гарантійні) запаси призначені для безперервного обслуговування споживачів за непередбачуваних обставин: відхилення в періодичності й у величині партій постачання від запланованих, зміна інтенсивності споживання, затримки постачань у дорозі, збої у виробничо-технологічних циклах тощо; при нормальному ході виробничого чи торгового процесу величина страхового запасу на відміну від поточного не змінюється;

– підготовчі (буферні) запаси – це частина виробничого (товарного) запасу, призначена для підготовки матеріальних ресурсів і готової продукції до виробничого та особистого споживання, їх наявність зумовлена необхідністю виконання певних операцій з приймання, оформлення, завантаження-розвантаження, додаткової підготовки до споживання;

– сезонні запаси – це запаси матеріальних ресурсів і готової продукції, створювані і підтримувані за очевидних сезонних коливань попиту або характеру виробництва, транспортування. Прикладом сезонного характеру виробництва може слугувати виробництво сільськогосподарської продукції. Сезонний характер має споживання бензину під час врожайної кампанії. Сезонний характер транспортування обумовлений зазвичай відсутністю постійно функціонуючих доріг;

– запаси просування готової продукції формуються і підтримуються в дистрибутивних каналах для швидкої реакції на здійснювану фірмою маркетингову політику просування товару на ринок, зазвичай супроводжуювану широкомасштабною рекламою в засобах масової інформації, покликані задовольняти можливе різке збільшення попиту на готову продукцію фірми;

– спекулятивні запаси створюються фірмами для матеріальних ресурсів з метою захисту від можливого підвищення цін або введення протекційних квот і тарифів;

– застарілі (неліквідні) запаси утворюються внаслідок розбіжності циклів виробництва і збуту з життєвим циклом товарів, а також через погіршення якості товарів під час зберігання. До неліквідних запасів відносять також запаси, що не використовуються в результаті припинення випуску продукції, для виготовлення якої вони були призначені;

– запаси в дорозі це запаси, що знаходяться на момент обліку в процесі транспортування. Час перебування запасів в дорозі визначається з моменту завантаження на транспорт до прибуття вантажу на місце призначення. Показник часу транспортування регламентується договорами, а також затвердженими для різних видів транспорту нормативами строків доставки вантажів;

– перехідними запасами вважаються залишки ресурсів матеріальних засобів на кінець звітної періоду. Даний вид запасів забезпечує безперервність торгівельного чи виробничого процесу від початку періоду, наступного за звітним, до моменту наступної поставки.

Крім цього, матеріальні запаси поділяються на товарні і виробничі.

Товарні запаси – це готова продукція у постачальників (збутова), на складах і базах (складська). Запаси товарні, в свою чергу, розділяються на запаси товарні засобів виробництва і запаси товарні предметів споживання.

Виробничими запасами вважаються запаси, що вже знаходяться у споживачів, але які ще не перероблені. Ціль створення виробничих запасів – забезпечити безперебійність виробничого процесу. З іншої точки зору, запаси можна класифікувати на витратні і резервні.

Витратні призначені для забезпечення потреб виробництва при невідповідності термінів і розмірів надходження і споживання ресурсів.

Резервні повинні задовольняти потреби при пікові продаж, страхувати від страйків, затримок і зриву поставок, враховувати можливі надзвичайні обставини (мобілізаційний запас).

Потреба інвестування значних коштів у виробничі та товарні запаси обумовлена різноманітними причинами. Перерахуємо деякі з них.

1. Ймовірність коливань попиту. Якщо не мати достатнього страхового запасу, може скластися ситуація, коли купівельноспроможний попит не буде задоволений.

2. Сезонні коливання попиту деяких видів товарів.

3. Спекуляція. Ціна на деякі товари може різко зрости. Підприємство, що передбачило цей ріст, створює запас з ціллю отримання прибутку за рахунок зміни ринкової ціни.

4. Зниження витрат, пов'язаних з розміщенням і доставкою замовлення. Знизити ці витрати можна, зменшивши кількість замовлень, що рівносильно збільшенню об'єму замовленої партії.

5. Нестабільні зв'язки з постачальниками і невпевненість, що постачальник забезпечить необхідною сировиною чи матеріалами відповідної якості в потрібний момент.

6. Очікуване підвищення цін на сировину, матеріали або товари.

7. Зниження витрат, пов'язаних з виробництвом одиниці виробу. Можна випускати вироби малими партіями, синхронно з виникненням попиту. Тоді запаси будуть невеликими, однак постійні витрати ляжуть тягарем на собівартість одиниці виробу. Інший варіант – випускати одну велику партію і тримати готовий продукт в запасі. В цьому випадку витрати, пов'язані з запуском виробу у виробництво, будуть розподіленими на велику кількість виробів, що знизить собівартість одиниці.

8. Можливість миттєвого обслуговування покупців. Виконати замовлення покупців можна шляхом видачі замовленого товару з наявного запасу. Цей спосіб буде дорожчим за виготовлення чи закупку замовленого товару, однак в умовах конкуренції можливість негайного задоволення замовлення може виявитися вирішальним чинником у боротьбі за споживача.

9. Зведення до мінімуму простоїв виробництва через відсутність запасних частин. Поломки обладнання, різноманітні аварії можуть призвести за відсутності запасів деталей до зупинки виробничого процесу. Наведені причини та розглянуті різні підходи до класифікації свідчать про те, що підприємці як в торгівлі, так і в промисловості, змушені створювати запаси, так як в протилежному випадку збільшуються витрати обігу, тобто зменшується прибуток. Водночас запас не повинен перевищувати певної оптимальної величини.

Матеріальний потік є інтеграцією трьох логістичних функціональних сфер: постачання, підтримка виробництва, фізичний розподіл. Постачання пов'язане з рухом сировини, матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих виробів між ланками «постачальники–підприємство».

З урахуванням розглянутого можна сказати, що однією з найважливіших складових реалізації місії підприємства як мети існування та розвитку може слугувати створення логістичної системи – єдиної можливої форми існування логістики як інтегрованої функції управління матеріальними потоками.

Логістика ставить та вирішує завдання проектування гармонічної, узгодженої матеріалопровідної (логістичної) системи із заданими параметрами матеріального потоку на виході. Відрізняє цю систему

високий ступінь узгодженості виробничих сил, які входять до неї, у питаннях управління наскрізним матеріальним потоком. На сьогодні це є найбільш комплексним, прогресивним підходом. Отже, використання логістичного підходу доцільно лише в контексті загальної теорії систем. Логістичний цикл – це основний об'єкт планування та оперативного управління в логістиці.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Проаналізувавши причини створення, види та функції запасів, можна зробити висновок: для здійснення господарської діяльності підприємствами всіх форм власності та галузей економіки використовуються товарно-виробничі запаси, які є найбільш важливою і значною частиною активів підприємства. Вони займають особливе місце у складі майна та домінуючі позиції у структурі витрат підприємств різних сфер діяльності. Товарно-виробничі запаси є складовою частиною групи матеріальних ресурсів, які формують економічні (виробничі) ресурси.

Таким чином, матеріальні запаси є формою існування матеріального потоку. Запаси слугують для того, щоб послабити безпосередню залежність між постачальником, виробником і споживачем і забезпечити безперервність відтворювального процесу. Наявність запасів дозволяє забезпечити виробництво сировиною, що постачається оптимальними за розмірами партіями, здійснювати переробку сировини в готову продукцію оптимальними розмірами, своєчасно виконувати поставки готової продукції замовникам. Незважаючи на те, що утримання запасів пов'язане зі значними витратами, підприємці змушені створювати їх (на формування матеріальних запасів щорічно витрачається понад третини сукупного суспільного продукту).

Логістичний підхід забезпечує більш високий рівень організації й управління промисловим підприємством, і основне завдання полягає в тому, щоб зробити його основним інструментом організації й управління. Матеріально-технічне забезпечення та збут стають невід'ємними ланками виробничого процесу, що суттєво змінює критерій оцінки ефективності в системі «закупівля – виробництво – розподіл». Методологія логістики дає можливість послідовно раціоналізувати складні виробничі системи. Вона озброює методами підвищення організованості виробничих систем й дає можливість отримати конкурентні переваги.

Література

1. Аналіз ефективності використання виробничих запасів на підприємстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mybiblioteka.su/7-48870.htm>.
2. Аудит і ревізія підприємницької діяльності : [навчальний посібник] / за ред. Бутинця Ф.Ф. – Житомир : ПП “Рута”, 2001. – 416 с.
3. Гончаров Ю.В. Методологічні аспекти формування логістичної системи на підприємствах легкої промисловості / Ю.В. Гончаров, Г.В. Костюк // Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – 2012. – № 3. – С. 97–107.
4. Євсєєва Г.В. Промислове підприємство як об'єкт логістичного впливу / Г.В. Євсєєва // Збірник тез доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції. – К. : НУХТ, 2006. – 48 с.
5. Лопатіна В.В. Економічна сутність виробничих запасів / В.В. Лопатіна // Наукові праці. Економіка. – Вип. 177. Т. 189.
6. Олійник Т.О. Проблеми організації обліку на складах підприємств / Т.О. Олійник, Н.В. Резніченко // Сталій розвиток економіки : всеукр. наук.-вироб. журнал. – 2011. – № 7.
7. Рапинець В.І. Облік виробничих запасів з використанням інформаційних технологій / В.І. Рапинець // Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції [Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України], (Тернопіль, 21-22 листопада 2007 р.) – Т., 2007.
8. Резнік Н.П. Логістика : навчальний посібник / Н.П. Резнік / Національний університет біоресурсів і природокористування України. – Київ, 2021. – 146 с.
9. Характеристика товарних запасів та основні етапи їх формування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/17910211/ekonomika/harakteristika_tovarnih_zapasiv_osnovni_etapi_formuvann

References

1. Analiz efektyvnosti vykorystannia vyrobnychkh zapasiv na pidpriemstvi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://mybiblioteka.su/7-48870.htm>.
2. Audyt i reviziia pidpriemnytskoi diialnosti : [navchalnyi posibnyk] / za red. Butyntsia F.F. – Zhytomyr : PP “Ruta”, 2001. – 416 s.
3. Honcharov Yu.V. Metodolohichni aspekty formuvannia lohystychnoi systemy na pidpriemstvakh lehkoï promyslovosti / Yu.V. Honcharov, H.V. Kostyuk // Naukovo-doslidnyi tsentr industrialnykh problem rozvytku NAN Ukrainy. – 2012. – № 3. – S. 97–107.
4. Yevsieieva H.V. Promyslove pidpriemstvo yak obiekt lohystychnoho vplyvu / H.V. Yevsieieva // Zbirnyk tez dopovidei vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – K. : NUKhT, 2006. – 48 s.
5. Lopatina V.V. Ekonomichna sutnist vyrobnychkh zapasiv / V.V. Lopatina // Naukovi pratsi. Ekonomika. – Vyp. 177. T. 189.
6. Oliinyk T.O. Problemy orhanizatsii obliku na skladakh pidpriemstv / T.O. Oliinyk, N.V. Reznichenko // Stalyi rozvytok ekonomiky : vseukr. nauk.-vyrob. zhurnal. – 2011. – № 7.
7. Rapynets V.I. Oblik vyrobnychkh zapasiv z vykorystanniam informatsiinykh tekhnolohii / V.I. Rapynets // Materialy mizhnarodnoi naukopraktychnoi konferentsii [Stvorennia intelektualnoi systemy obliku dla ekonomiky Ukrainy], (Ternopil, 21-22 lystopada 2007 r.) – T., 2007.

8. Reznik N.P. Lohistyka : navchalnyi posibnyk / N.P. Reznik / Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. – Kyiv, 2021. – 146 s.

9. Kharakterystyka tovarnykh zapasiv ta osnovni etapy yikh formuvannia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://pidruchniki.com/17910211/ekonomika/harakteristika_tovarnih_zapasiv_osnovni_etapi_formuvann

Надійшла / Paper received: 01.11.2021
Надрукована / Printed: 30.12.2021